

Vznik a zánik symbolických hranic

Národní identita polských Tatarů

Katarzyna Warmińska

Úvod

V současném světě, v němž se od kdekoho očekává, že vymezí svou národní identitu, představují polští Tataři skupinu, jež byla zformována na základě odlišného náboženského a národnostního charakteru, které se ovšem podařilo najít si své místo ve světě rozděleném na národy. Tato skupina sice reprodukuje své národnostní a náboženské hranice (polští Tataři jsou muslimové), avšak zároveň založila svou národnostní identitu na základě silné sounáležitosti s polskostí. Proto je na jedné straně nutno, aby Tataři uznávali příslušníci polské většiny, přičemž na druhé straně oni sami si chtějí podržet svůj svéráz. Na rozdíl od dalších menšin obývajících Polsko (kupříkladu Ukrajinců nebo Litevců) se také silně identifikují s polským státem, díky čemuž nelze považovat v tomto případě vztahy mezi menšinou a většinou za konfliktní.

Jak vytvořili polští Tataři symbolické hranice, jež na jedné straně tuto skupinu vydělují z polské většiny, pokud jde o náboženství i národnost, zatímco na straně druhé jim umožňují zůstat součástí polské národní kultury? Obecně vzato lze konstatovat, že kombinací a integrací tří prvků jejich identity: náboženství (islám), národnosti (tatarská) a postavení v zemi (v Polsku).

V tomto příspěvku se zaměřím na národní identitu polských Tatarů. Soustředím se na její formování, strukturu a obsah, transformaci i mechanismy, jež jí umožňují uchovat si svůj charakter. Vycházíme-li z toho, že identita je výslednicí sociální klasifikace světa, je nutno vzít v úvahu i vztahy příslušníků určité skupiny k jiným společenským subjektům. Tatarská skupina vždy rýsovala symbolické meze tak, aby její příslušníci

mohli snadno určit, v čem se podobají a v čem se odlišují, a tak definovat „stejnost“ i „jinakost“.¹

Tataři přišli do Polska už ve 14. století. Je to skupina emigrantů, kteří se sem přišli usadit. Tataři dnes žijící v Polsku jsou potomky přistěhovalců, kteří dorazili do Litevského velkoknížectví ve 14. století po pádu Zlaté hordy. Podmínky, které jim byly stanoveny při usidlování, byly příznivé. Byla jim dána půda oplátkou za vojenskou službu. Měli osobní volnost i náboženskou svobodu. Někteří z nich získali šlechtický titul. V průběhu dějin se objevila jen kratší období (například v 17. století), kdy byli Tataři svých výsad zbaveni. Početnost této skupiny mezi 14. a 19. stoletím kolísala, avšak nikdy nepřekročila zhruba deset tisíc. Hlavní tatarská centra byla umístěna ve východním Polsku, ve Vilniusu a jeho okolí, v Trakaji, Minsku, Slonimu a Podlesí. V meziválečném období představovali Tataři jednu z nejméně početných menšin v Polsku. Bylo jich asi pět až šest tisíc. Tehdy však byly založeny dvě tatarské organizace. Jednou z nich byl *Muslimský náboženský svaz*, což byl náboženský spolek, a druhá se nazývala *Kulturní a vzdělávací sdružení Tatarů v Polské republice* a byla založena na národnostní bázi. Obě organizace vydávaly periodika s náboženským, vzdělávacím a národnostním obsahem. Ve dvacátých a třicátých letech se začala formovat a šířit tatarská národnostní a národní ideologie. Tohoto úkolu se ujala malá, leč velice aktivní skupinka tatarské inteligence. Válka a poválečné období způsobily značné změny v postavení této skupiny. To se týkalo i migrace z východních oblastí Polska na západ. Tato menšina, jež bývala integrována a po dlouhá léta soustředěna na jednom místě, se rozptýlila. Většina polských Tatarů se rozhodla odejít z okolí Vilniusu a Nowogródka a vydat se na západ. Pouze pár starších lidí zůstalo v místě jejich rodiště. V západní části Polska se polští Tataři ocitli v cizím prostředí, jak kulturně, tak společensky. Ostatní přistěhovalci, což byla směs obyvatel přicházejících z různých oblastí Polska, na ně hleděli jako na cizince. Jejich neznalost Tatarů, jejich zvláštního náboženského a národnostního charakteru, vedla často ke konfliktům. A tak se v šedesátých letech začali Tataři stěhovat do okolí Białystoku, kde malá skupinka jejich krajanů žila už před druhou světovou válkou. Tato migrace tuto skupinu znovu integrovala a obnovila svazky, jež byly zprůtrhány válkou a poválečným

¹ V letech 1991–1994 se konal průzkum národnostní, náboženské a národní identity polských Tatarů (muslimské víry), kteří žijí v Białystoku, Sokółce a Gdaňsku. Učinila jsem 40 pohovorů s 30 osobami. Výběr byl smíšené povahy: záměrné – v případě předáků skupiny a náboženských a národnostních aktivistů – a metodou sněhové koule v ostatních případech. Všechny rozhovory měly problémový charakter.

děním. V současné době žije zhruba 3 000 až 4 000 Tatarů poblíž Białystoku, ale lze se s nimi setkat i ve Varšavě, Gdaňsku a Gorzówě Wielkopolském. Białystok je náboženské, organizační i kulturní středisko této menšiny. Tataři mají šest muslimských společenství a také tři mešity a několik hřbitovů. Založili také roku 1992 dvě organizace: *Muslimský náboženský svaz* a *Svaz polských Tatarů v Polské republice*, které je zastupují. V devadesátých letech jsme byli svědky obnovy a vzestupu tatarského písemnictví. Tato menšina vydává vlastní tiskoviny jako např. *Muslimský život*, *Anály polských Tatarů*, *Svět islámu* či *Paměť a vytrvalost*. Tyto časopisy, jež nevycházejí zcela pravidelně, se zabývají muslimskými otázkami, popisují tatarské tradice a poskytují informace o místních společenstvích a jejich problémech (viz Miśkiewicz 1990, 1993; Warmińska 1999).

Náboženská a národnostní identita polských Tatarů

Nejprve se zaměřím na to, co to znamená tatarství a muslimský charakter, protože pouze v tomto kontextu lze náležitě rekonstruovat faktory spjaté s polskostí.

Podle mých respondentů představuje islám prvek, jenž je pro jejich svéráz naprosto nezbytný. Třebaže Tataři obývají Polsko už šest set let, nebyli asimilováni do katolického společenství a jejich náboženské cítění je velice silné. V jejich muslimské tradici lze sice vysledovat určité křesťanské výpůjčky, avšak ty jsou naprosto bezvýznamné a nestírají hranice menšiny vymezené jejím náboženstvím.

„Tatarský islám“, což je definice používaná mnoha badateli, se vztahuje především na každodenní i sváteční náboženské obřady, dodržování a výkon náboženských svátků v rodinném kruhu. Podle náboženské tradice se Tataři modlí, oslavují narození, uctívají zesnulé a slaví svatby. Vlastně je to směs tatarské tradice, místních výpůjček a požadavků pravé víry. Nejvýznamnějšími povinnostmi, jež islám od svých věrných vyžaduje, jsou podle respondentů pět denních modliteb, půst během ramadánu, příkázání, rituální očista před modlitbou a zákaz pití alkoholu.² Nikdo z nich nezachovává pevněji pět pilířů islámu a ani je nijak zvlášť nezná.³ Někteří se modlí jednou či dvakrát denně, nejčastěji však jednou týdně při společných modlitbách v mešitě. Další pilíře víry, kupříkladu poutě či milo-

² Při společných slavnostech (např. tatarských plesech) či na rodinných shromážděních se běžně pije alkohol a jí vepřové.

³ Těmi pěti pilíři jsou vyznání víry („není Boha kromě Boha a Mohamed je jeho prorok“), modlitba (vykonávaná pětkrát denně), milosrdné skutky, půst (během měsíce ramadánu) a pouť do Mekky.

srdné skutky, nemají pro mé respondenty takový význam jako modlitby a půst během ramadánu. Pro tatarskou religiozitu má největší význam skupinový charakter jejich činnosti. Svátky trávené společně posilují jejich pouta a stvrzují jejich náboženskou příslušnost.

Tataři si jsou vědomi současného vývoje a někteří z nich usilují o změnu náboženského obrazu skupiny. Chtějí islám očistit od všech nečistých nánosů. To je ovšem charakteristické nejen pro tatarskou menšinu v Polsku. Dilemata týkající se čistoty islámu se objevují i v jiných muslimských společenstvích. Avšak ostatní členové této menšiny vykazují silnou tendenci k udržování statutu quo. Uvědomují si, že díky kontinuitě náboženské tradice se jim podařilo uchovat si vlastní svéráz a nestat se katolíky. Povaha jejich víry jim též umožňuje vést hranice mezi jejich skupinou a dalšími muslimy jiného původu.

Islám polských Tatarů je natolik spjat s jejich národností, že změny v jejich náboženském postavení si vynucují novou definicí tatarství. Mnozí respondenti zastávají stereotypní názor, že „každý Tatar v Polsku je muslim a každý muslim v Polsku je Tatar“. To má dvojitý význam. Na jedné straně dokazuje relativní izolaci této menšiny od světa islámu. Na druhé straně však odhaluje hloubku etnicizace náboženství. Náboženské a národnostní prvky tatarské identity se překrývají, takže lze snadno přecházet od národnostní identity k náboženské a obráceně. Můj výzkum prokázal, že systém náboženských příkazů udržuje i posiluje etnicitu a stává se základním činitelem, jenž určuje formu identity v této dimenzi. Když byli moji respondenti tázáni, zda se považují za Tatary, všichni o této otázce hovořili v kontextu svého muslimského náboženství. Jeden z nich řekl: „*Ten, kdo ztratil své náboženství, ztratil i svůj tatarský charakter. Pouze ti, kdo si uchovali své náboženství, jsou stále Tataři.*“ Je ovšem pravda, že tomu, co znamená muslim či Tatar, připisují odlišné významy. Někteří zdůrazňují náboženství, jiní se sami definovali jako tatarští muslimové, zatímco další jako muslimští Tataři. Etnicizace náboženství v mnoha případech vyústila v takové prolínání tatarství a muslimského charakteru, že se zdálo, že respondenti mezi těmi dvěma pojmy ani nerozlišují. Etnicizace tak jejich náboženství propůjčila zvláštní charakter. Naplnila je významem, učinila je zvláštním, výjimečným a hluboce zakořeněným v tradici. Pomáhá jim udržovat jejich identitu.

Náboženství tudíž sehrálo významnou, ne-li základní roli při určování tatarského charakteru této menšiny. Ze sledování polských Tatarů vyšlo

najevo, že jedinec nemůže zavrhnout náboženství a být nadále spjat s touto menšinou (počet osob tatarského původu, které nejsou muslimy, není ani znám), protože život v tomto společenství se točí kolem náboženských svátků. Stejně obtížné je vstoupit do této skupiny, jelikož ta není ochotna přibírat ty, kdo přestoupili na islám. Náboženství Tatarů se na základě tradice spojuje hlavně s muslimským rodinným původem, jenž má určující charakter. Proto nestačí být muslimem, aby byl někdo pokládán za Tataru.

Tatarství se chápe jako primární kategorie a má velice složitou povahu. Být Tatarem podle pokrevních svazků znamená pocházet z tatarské rodiny. Jak jsem se již zmínila, národnostní pouta nemají absolutní přednost před jinými druhy vazeb, kupříkladu náboženských. Avšak aby byl zachován výlučný charakter příslušnosti k této menšině, aby byla homogenní a měla svůj svéráz, respondenti dávají přednost endogamii. A tak antropologické rysy, jimiž se liší od Netatarů, taktéž přispívají k existenci národnostních hranic. Specifické fyzické rysy jakožto prvek, jenž utváří tatarský charakter, je podle mne prvotním určujícím činitelem národnostních vazeb. Dalším rysem, jenž z nich činí Tatary, je tradice. Někteří respondenti jsou však poněkud nespokojení, protože se domnívají, že tato dimenze jejich života je příliš slabá. Další aspekt etnicity se pojí s jejich etnickým jménem, jež je pro mnohé respondenty důležitým znakem jejich sounáležitosti. Jiní se však na to dívají odlišně a tvrdí, že pojem Tatar je vlastně pejorativní, na němž ulpívá určité stigma. Posledním prvkem tatarství je skupinová vize, sdílená jejími příslušníky. Dějiny této menšiny mají trvalý, koherentní ráz. Polští Tataři v nich nacházejí národnostní kořeny a pocit, že sdílejí společný osud. Kromě toho reinterpretací a mytologizací dávných dějů může skupina vysvětlovat i současnou situaci, obzvláště poměr mezi menšinou a většinou.

Polskost – národní identita polských Tatarů

Jak jsem se již zmínila, polskost patří ke klíčovým prvkům, jež představují identitu polských Tatarů. Je tudíž nutno věnovat se jak významu, jenž je polskosti přikládán, tak samotnému výkladu tohoto pojmu. Za tímto účelem je třeba připomenout kulturní a historické okolnosti, za kterých se formovala národnostní identita polských Tatarů. Je též zapotřebí uvést ty prvky, jež definovaly polskou národní identitu a vymezily hranice mezi Poláky a ne-Poláky.

Polská národní identita se vytvořila v 19. století. Především se vztahuje na myšlenku národní nezávislosti a roli státu, jenž je chápán jako její

obránce. Myšlenka převahy národa nad státem se zrodila na protest proti aktuální politické situaci (dělení Polska v 18. století). Je vyjádřena touhou po vytvoření etnického národa. Polská mytologie glorifikuje minulost a poukazuje na někdejší velikost Polska jakož i jeho skvělá vítězství. Idea matky vlasti se syny a dcerami jakožto příslušníky jedné veliké rodiny se opírá o mýty z minulosti a mesianistické vize budoucnosti. Příslušnost k této rodině je organická, nevyhnutelná a naprosto nepřevoditelná. Stát a národní nezávislost mají přednost před takovými záležitostmi, jako je blahobyt jejich členů či společenská rovnost.

Dalším základním prvkem polské národní identity je katolické náboženství. Stereotyp „pravý Polák je katolík“ se nevztahuje na osobní sféru jedince, nýbrž na jeho počínání na veřejnosti. Katolicismus je jinou formou demonstrace národního citění Poláků. Polský nacionalismus byl a dosud je etnoreligiozní. Důvody, jež z náboženství učinily tak závažný prvek polské národní identity, jsou historické. Ve svém boji za nezávislost se Poláci vždy utkávali s nepřáteli odlišné víry (Turky či Mongoly, kteří byli muslimové, Švédy či Prusy, kteří byli protestanti, a Rusy, kteří byli pravoslavní) (Mach 1993). Podle současného sociologického výzkumu sdílejí Poláci pevné přesvědčení, že existuje pevná vazba mezi náboženským a národním aspektem příslušnosti k polskému národu. Kromě toho mají tendenci slučovat národnostní a náboženskou identitu i tehdy, když mluví o jiných národech (kupříkladu protestant je Němec, pravoslavný Rus či Bělorus) (Nowicka 1991).

Polská tradice obsahuje záporný stereotypní obraz Tatara či muslima. Polská národní mytologie se zmiňuje o krvavých, sveřepých bojích proti muslimům. Podle ideové představy o Polsku jakožto „bašty“ křesťanství spatřují Poláci v muslimech a Tatarech nepřátelské, pohanské, barbarské a odpudivé vetřelce a tuto kolektivní představu stvrzuje písemnictví (Mach 1993).

Může se kdokoli stát Polákem?

Především je nutno zdůraznit měřítko, podle kterých respondenti rozhodují o příslušnosti k polskému společenství, protože jenom tak lze objasnit jejich interpretaci polskosti. Svůj rozbor jsem opřela o typologii E. Nowické, jež byla zveřejněna v jejím výzkumu současného národního ztotožnění Poláků. Měřítko polskosti roztřídila podle jejich obsahu do šesti základních kategorií:

1. psychologické (sebeidentifikace);

2. hodnotící (služba vykonaná Polsku);
3. kulturní (znalosti polského jazyka, kultury, dějin a tradic, katolické náboženství);
4. územní (Polsko jako rodiště a místo, kde člověk stráví život);
5. institucionální (polské občanství);
6. biologické (alespoň jeden z rodičů je polského původu) (Nowická 1990: 58–60).

Empirický materiál shromážděný během výzkumu ukazuje, že tatarští respondenti splňují všechna zmíněná kritéria polskosti, přičemž katolické náboženství je jediné kritérium, jež se z nich vymyká.

Nejpočetnější skupina respondentů souhlasila s názorem, že Polák je člověk s polským občanstvím. „*Polák je polský občan [I.2]*“⁴. „*Tady musejí mít samozřejmě polské občanství*“ [I.4]⁵. „*V jakém smyslu Polák? Když má polské občanství, ano, jak to stojí v polské ústavě*“ [I.14]. Podle některých jiných respondentů být Polákem znamená narodit se jako Polák. „*Polákem se nelze stát. Polákem se musí člověk narodit*“ [I.5] Tady respondent zdůraznil, že nestačí se narodit v Polsku, nýbrž narodit se v polské rodině. Znalost polského jazyka a kultury je dalším měřítkem uváděným respondenty. „*Polákem se lze stát, pokud člověk žije jako ostatní členové společnosti*“ [I.15]. „*Kromě jazyka? Pokud se jako takový identifikuje, může se stát Polákem. Musí se sám identifikovat s jazykem a kulturou*“ [I.8]. „*Je nutno být jako Polák vychováán*“ [I.29]. Někteří další respondenti podtrhávali význam pouta k národu, jež chápali jakožto službu vykonanou vlasti. „*Ne každý, kdo žije v zemi, je Polák. Pokud jí pohrdá a dělá jí škodu, není to Polák*“ [I.29]. „*Musí být věrný Polsku, své vlasti*“ [I.13]. To, že někdo žije v Polsku, bylo také velice důležité. „*Ten, kdo se tu narodil, je Polák. Avšak ten, kdo sem přijde, se může stát Polákem*“ [I.28]. Další tázaný uvedl, „*Polákem se lze stát buď na základě občanství či přistěhování*“ [I.12]. Někteří respondenti také brali v úvahu aspekt vlastní identifikace, kterou považují za důležitý prvek polskosti.

Lze tedy uzavřít, že tatarští respondenti nahlízejí na kritéria příslušnosti k polskému národu podobně jako většina Poláků.

Jsem Polák?

Shora uvedená měřítká vymezují příslušnost k polskému národu

⁴ Označení [I...] znamená číslo rozhovoru.

⁵ Překlad některých odpovědí respondentů není doslovný, protože mnozí oslovení nemluví standardní verzí polštiny.

a u Tatarů též představují řadu vlastností, ke kterým se hlásí, když se zmiňují o své polskosti. Moji respondenti určovali svou polskost podle tří měřítek: územního, psychologického a hodnotícího.

Měřítko příslušnosti

Většina respondentů se považovala za Poláky, protože se v Polsku narodili. Říkali: „já jsem Polák od narození a také jím zůstanu, avšak jsem i muslim a podržím si své náboženství“ [I.7]. „Já jsem Polák. V Polsku jsem se narodil, kdybych se narodil na Krymu, byl bych Tatar. Ztráta jazyka se rovná ztrátě národní identity. Jsem Polák. Tatarství je abstraktní záležitost. My jsme Poláci do morku kostí, jenom naše náboženství je odlišné“ [I.22]. Narození v Polsku je patrně jedním z nejdůležitějších faktorů. Nicméně někteří respondenti u vědomí přistěhovalecké povahy jejich menšiny zdůrazňovali skutečnost, že Tataři obývají Polsko tak dlouho, že nabyli práva sami o sobě prohlašovat, že jsou Poláci. Tvrdili: „Polsko je naše vlast. Tataři už jsou v Polsku velice dlouho (...). Nemohu přece říkat, že mou vlastí je Mongolsko. Vlast je země, ve které jsem se narodil a ve které žiju“ [I.5]. „Myslím, že mám právo nazývat se sám Polákem, protože tu jsme už tři sta let. To něco znamená“ [I.4]. „My tu žijeme už tak dlouho. Jako můj dědeček i otec a já, teď je to tak dávno. A já mám syny, takže jakpak bych neměl mít právo říkat, že jsem Polák? Já jsem Polák. Když naše děti berou do války a do armády, proč bychom nemohli být Poláky, vždyť přece žijeme v Polsku“ [I.3].

To, že obývají Polsko, Tataři váže k zemi tak silně, že se Polsko stalo jejich vlastí. Jejich pouta neplynou pouze z toho, že se tu narodili. Také se opírají o pocit společné kultury a především společných dějin. „Moje vlast je tady. Polsko mi dalo všechno. Pokud jde o mé náboženství, jsem Tatar“ [I.15] „Myslím, že jsem Polák (...) vrostli jsme do této kultury a také jsme ji tvořili. Například za druhé polské republiky bylo několik politických aktivistů. Také přece byl zápas o Vilnius a kromě toho naši předkové něco vykonali proto, aby tato země existovala“ [I.29]. Pouto k Polsku jako vlasti vychází ze dvou typů prožitků. Jeden respondent to vyjádřil takto: „Moje vlast leží kdesi ve stepích. Ale teď je v Polsku. V polštině se to nedá přesně vyjádřit. Německy se tomu říká ‚Heimat‘ a ‚Vaterland‘“ [I.8]. Uvedení těchto dvou pojmů Heimat a Vaterland jasně ukazuje postoj respondentů k Polsku. Na jedné straně je Polsko jejich soukromou vlastí, ke které přilnuli, protože přilnuli k prostředí, v němž strávili celý svůj život („Ano, člověk tu v Polsku pořád žije“, „My tady žijeme“, „Strávil jsem tu celý život“). Ale na druhé straně se Polsko stalo i jejich ideovou vlastí („Polsko je má vlast“).

Hodnotící měřítko je dalším důležitým prvkem, o němž se tatarští respondenti často zmiňují. Služba Tatarů Polsku, obzvláště jejich vojenská služba, představuje základní kostru jejich vidění minulosti.⁶ „Polsko je má vlast. Bojoval jsem za něj a byl jsem v Německu v zajetí. Nikdy bych do žádné jiné země neodjel“ [I.8]. „Žili jsme tu tak dlouho, tak proč bychom nemohli říkat, že jsme Poláci? Naši dědové bojovali za Polsko, naši otcové a teď naši synové bojují také“ [I.13]. „Samozřejmě to je naše vlast, získali jsme ji vlastní krví. A podívejte se na všechny ty pomníky na našich hřbitovech s těmi bojovníky, kteří se tam zapsali svou krví. To dokazuje, že naše místo je tady“ [I.14].

Je každý Polák katolík?

Moji respondenti zavrhovali náboženské měřítko k určení příslušnosti k polskému národu. Stereotypní názor, že každý Polák je katolík, sdílí skoro polovina polské společnosti (Nowická 1990a). Tataři jako muslimové toto měřítko nespĺňují. Moji respondenti se pokusili vyvracet různými způsoby tento stereotypní obraz pravého Poláka. Uváděli příklad jiných Poláků, kteří žijí v Polsku, a přitom mají odlišné náboženství. Pokusili se přenést důraz na územní a institucionální kritéria. Říkali: „Koneckonců existuje několik miliónů rozkolníků, anebo aspoň statisíce. To nevím přesně. V Polsku existuje spousta náboženství“ [I.4]. „Ono se to liší, jsou přece Poláci, kteří nepraktikují víru, a přesto to jsou katolíci. A já jsem Polák“ [I.10]. Jiní respondenti zavrhovali představu o prolínání katolicismu a polskosti. Uváděli vlastní příklad i příklady jiných lidí, které znali, a které podle nich dokazují, že se lze věnovat jinému náboženství a přitom být Polákem. Zde uvedme několik výroků: „jsem muslim a jsem Polák. Mám kamaráda a ten je pravoslavný a přitom je to Polák. Takhle to cítím“ [I.14]. „Pravý Polák může být katolík, pravoslavný i Tatar. Nelze tvrdit, že jenom katolík je Polák. Lze být i muslimem a přitom i Polákem. Lze si podržet své prostředí a přitom být Polákem. Koneckonců jsme se v Polsku narodili a žijeme tu“ [I.15]. „Já jsem muslim i Polák. Podle mě může být Polák jak katolík, tak třeba svědek Jehovív“ [I.2]. Jeden respondent polemizoval s představou, že pouze katolík je dobrým občanem: „To je jako obvykle přehánění. Špatný občan může být i věřící“ [I.9].

⁶ Od doby svého usazení byli Tataři povinni sloužit ve vojsku. Vytvářeli několik jednotek, takzvané roty, které za války představovaly zvláštní oddíly jízdy. Kmenová organizace Tatarů trvala ve vojsku až do 17. století. To, že se Tataři podíleli na polských vojenských formacích, bylo pro soudobé tatarské aktivisty (působící ve 20. století) důkazem neantagonistických polsko-tatarských vztahů. V očích aktivistů se tatarští válečníci stávali oddanými obránci polského státu. Díky jejich věrnosti a hrdinství vyhrálo Polsko mnoho významných bitev. Tato mytologizace se týkala starých časů a období druhé světové války a je dodnes přítomna v tatarské národnostní ideologii.

Podle některých respondentů je tento stereotyp (že pravý Polák je katolík) výrazem šovinismu a nesnášenlivosti. „Je to nesnášenlivost, znamení pokřesťanstění polského státu. To, co se poslední dobou děje, to dokazuje“ [I.1]. „Je to čistý šovinismus. Nedovedu to pochopit, podle mého záleží jen na člověku samém, ať už je to přistěhovalec nebo Arab. Jestli byl někdo pokřtěn, anebo je to Arab, Žid nebo černoch, na tom nesejde“ [I.2]. Jeden z respondentů zdůraznil, že spojování polskosti s náboženstvím je politická záležitost, která může všem Polákům uškodit. Uvedl příklad rasových vztahů v USA. „To znamená, že my respektujeme polské zákony, avšak když se do škol zavádí náboženství, zákony už nejsou polské (...) takové zákony nejsou objektivní. Já jsem viděl film o černošských protestech v Americe. Běloši nepovažovali černochoy za sobě rovné. A to byla záležitost pravdy, ne nějaké černošské pravdy, ani bělošské pravdy, ale pravdy objektivní. Takže tady to má být stejné. Já jsem proti přítomnosti náboženství ve školách. Školy patří celému národu, takže mají být objektivní. Existují přece kostely a tam náboženství patří. Náboženství se teď zavádí do míst, kde nemá být přítomno. Podle mě je to politika“ [I.11].

Polskost jako formální identifikace s národem

Abych zjistila, jak polští Tataři vykládají svou národnostní příslušnost a určila vztahy mezi polskostí a dalšími složkami identity (muslimstvím a tatarstvím), požádala jsem respondenty, aby uvedli svou národnost v imaginárních průkazech totožnosti. Uvědomovala jsem si, že takové rozhodnutí od nich vyžaduje přesnou, jednoznačnou identifikaci ve vztahu ke kategoriím fungujícím jak uvnitř, tak vně této menšiny. Proto jsem jim nic nenavrhovala a ponechala jsem jim naprostou volnost volby.

Všechny odpovědi respondentů lze rozdělit do tří kategorií. První skupina uváděla polskost a muslimskost jako dva základní prvky jejich sebeidentifikace. Druhá skupina uvedla polskou národnost a tatarský původ. Zbytek zdůrazňoval důležitost polského občanství.

Když se většina respondentů zařazovala mezi ostatní příslušníky polského národa, zdůrazňovala dva činitele: národnostní a náboženské. „Já jsem Polka i muslimka. Cítím se jako Polka. Můj manžel, otec i já máme všichni polské občanství“ [I.10]. „Národnost? Polská samozřejmě, avšak dříve se psávalo ‚muslimského původu‘“ [I.4]. „Polská národnost, ne tatarská. Copak umím psát tatarsky? My tu jsme jako Poláci, třebaže jsme si uchovali své náboženství“ [I.3]. Rozbor nejtypičtějších výroků ukazuje, že většina respondentů zdůrazňovala svou náboženskou identitu pomocí výrazu „Poláci muslimské víry“. Takto se vyjadřovali nejen kvůli hlubokému vztahu ke svému muslimskému náboženství,

nýbrž především proto, že takto chtěli omezit vztah k polskosti dané katolickým náboženstvím. Poukazem na svou odlišnou víru (tu nemohli a ani nechtěli skrývat) se snažili vytvořit takovou představu polského národa, ve které mohou zaujímat své místo nejen katolíci, nýbrž i lidé odlišných náboženství. A v ní hraje náboženství roli samo o sobě.

Ti, kdo by uvedli ve svém průkazu totožnosti polskou národnost a tatarský původ, představovali menšinu. Jeden z respondentů řekl: *„já mám polskou národnost. Moje žena je Ruska; je to Polka, která kdysi žila v Rusku. Takže je to sovětská občanka, avšak v občance má uvedeno Tatarka. My takovou národnost nemáme. Já bych napsal Tatar, protože se za své náboženství nestydím. Není to přece zločin“* [I.2]. Tento typ postoje je příznačný pro ty, kdo spojovali národnost s náboženstvím, přičemž mezi tyto dva znaky kladli rovnítko. Dva respondenti při určování své formální identifikace použili výraz *„Polák neslovanského původu“*. Říkali: *„já jsem vždy uváděl polskou národnost a tatarský původ. Existuje přece Polák neslovanského původu. Polský Tatar. Jsem hrdý na to, že jsem polský Tatar. Mí předkové bojovali za tuto zemi, byli s ní spjati. Můj postoj k Polsku je velice citový“* [I. 29]. *„Já jsem Polák i Tatar, a ne Slovan. Jsem Polák, pokud se jako Polák cítím, a když jedním ve prospěch země“* [I.19]. Respondenti nechtěli zakrývat svůj svéráz, odlišnou národnost ani náboženství. Vytvořili novou kvalitu, kterou lze shrnout pojmem – „neslovanská polskost“. Tento pojem vysvětluje neobvyklý jev, totiž existenci skupiny, jejíž příslušníci jsou Poláci ne proto, že pocházejí od bájného krále Piasta, nýbrž na základě nerozlučných svazků s polským národem, své věrnosti i službě vlasti. Vlastní identifikace a územní aspekty příslušnosti k polskému národnímu společenství jsou pro ně mnohem podružnější.

Pro příslušníky třetí skupiny bylo velice příhodné, že nemusejí v průkazu totožnosti uvádět žádnou národnost ani původ. *„V současné době bez nějakých potíží čistě polské občanství, polská národnost, žádné náboženství. Jsme tady už tak dlouho, že je těžké ještě něco vysvětlovat“* [I.9]. *„Dneska to už není žádná národnost. Žádná národnost se nevyžaduje. Člověk píše prostě občan Polské republiky. Žádná náboženská identifikace není nutná. Kdysi člověk musel psát katolík, řecký katolík nebo muslim. Teď už nic takového není. Tohle bývalo před válkou“* [I.7]. *„Polská národnost, co jiného mám říkat? Cítím se jako Polák. Žiju v Polsku“* [I.5] Tady jsou patrně rozhodující institucionální a územní aspekty, jelikož nevyžadují žádná další prohlášení.

Miśkiewicz, jenž studoval tatarskou menšinu v meziválečném období (Miśkiewicz 1990), konstatuje, že tehdy 50 % respondentů uvádělo tatar-

skou národnost, zatímco pouze 38 % se deklarovalo jako Poláci. Tato menšina byla tedy poněkud rozdělena, třebaže, jak Miśkiewicz zdůrazňuje, všichni Tataři cítili silná citovou pouta jak k polskosti, tak k tatarství. Dnešní Tataři se vyznačují národní dvojnácností, jelikož se identifikují se dvěma národními kulturami, polskou i tatarskou. V tomto kontextu nelze hovořit o naprosté změně jejich národní identity. Spíše je to záležitost polyvalence, neboť přebírají rozličné kulturní vlivy (polské, muslimské i tatarské) a identifikují se s jejich prvky.

Závěr

Tataři podle respondentů jsou a cítí se Poláky, jelikož se narodili v Polsku a žijí v něm. Polsko pro ně představuje nejen zemi, kde sídlí, nýbrž především vlast, kterou si vyvolili za místo osídlení již před staletími. Jejich silné pouto k Polsku vychází z jejich osobních prožitků i z přesvědčení o jejich podílu na polské kultuře i dějinách. Sloužili Polsku, hájili ho a bojovali za něj. Podle tatarských respondentů není náboženské měřítko činitel, jenž by zpochybňoval jejich národnostní identitu. Svou náboženskou odlišnost nechtějí a nemohou popírat. Avšak chtějí zpochybnit stereotyp, že Polák musí být katolík. Činí tak uváděním statistických údajů, svého vlastního příkladu i faktorů tmelících polský stát.

Na základě jejich odpovědí lze sestavit obraz národa, jež sdílí celá menšina. Tataři nahlízejí na národ v územně občanském pojetí jako na politické, právní a kulturní společenství s vlastním historickým územím. Když respondenti hovoří o své polskosti, nejčastěji zdůrazňují význam územních a institucionálních kritérií, jež chápou jako rozhodující pro svou příslušnost k polskému národnímu společenství. Územně občanský model nabízí jednotlivci možnost volby. Má volnost výběru společenství, ke kterému chce náležet. Kdyby Tataři národ pojímali jako národnostně genealogické společenství, v němž panuje organická a přirozená příslušnost, komplikovalo by to formování jejich národnostní identity ve vztahu k polskosti. Navíc etnický model národa, postulovaný například polským nacionalismem, zdůrazňuje význam společného původu, nikoli společného území.

Náboženství Tatarů představovalo další prvek, díky němuž si respondenti zvolili občanštější pojetí národa. Jejich náboženský svéráz je automaticky vylučuje z polského národního ideálu úzce spjatého s katolicismem. Přesto však všichni Polsko považují za svou vlast. Takto se nejen ztotožňují se svým bezprostředním okolím, ve kterém se narodili a ve kterém nyní žijí. Také se ztotožňují s polskou minulostí, polskými symboly a pol-

skými tradicemi a zároveň utvářejí ideová pouta s touto zemí. To, že bojovali za nezávislost polského národa (to je důležité z hlediska polské národní mytologie), jim umožňuje považovat se za věrné a statečné obránce. Proto se tak horlivě chápou hodnotícího měřítka.

Poměr mezi polskostí, tatarstvím a muslimskostí je velice složitý. V závislosti na kontextu (v dnešní či minulé době) polští Tataři připisovali rozličné významy pojmu polskosti. Avšak nehledě na dané okolnosti je zřejmé, že vždy působí jako základní prvek vrhající světlo na význam různých situací. Rozhodně podmiňuje jejich poměr ke společenským partnerům.

Na základě odpovědí respondentů lze konstruovat dva modely.⁷ Ti, kdo spadají do prvního modelu, tíhnou k minimalizaci významu etnicity při zařazování do národnostních kategorií. Zdůrazňují svou muslimskost, a tudíž se sami prohlašují za muslimské Poláky. „*Já se považuju za Poláka i muslima. Tatarství patří minulosti. Teď jsme muslimští Poláci*“ [I.4] Ti, kdo reprezentují druhý model, se snaží kombinovat všechny tři aspekty své identity, které jsou podle jejich mínění nerozlučné, třebaže mohou nabývat různé váhy: „*Já jsem polský Tatar a muslim. Všechny prvky jsou pro mne důležité. Prvním je to, že jsem muslim, druhým, že jsem Polák, a třetím, že jsem Tatar*“ [I.12]. „*Já říkám, že jsem polský Tatar, muslim. Nejdřív muslim, potom Tatar a nakonec Polák*“ [I.5].⁹

Je nutno konstatovat, že v nedávných letech se národnostní identifikace polských Tatarů změnila. V období před druhou světovou válkou představovala polskost jen jednu z variant určujících národní identitu. Teď se stala jedním z hlavních kontextů, s nimiž se Tataři ztotožňují.⁹

Národní identita nejen umisťuje příslušníky tatarské menšiny do určité sociální dimenze, v daném času a místě, avšak taktéž jim umožňuje sdílet společné hodnoty, znaky a tradice prostřednictvím vlastního ztotožnění a prožitků sdílených s ostatními příslušníky polského národního společenství. Díky tomu všemu mohou ve světě rozděleném na národy polští Tataři nalézt vlastní místo.

⁷ Všichni moji respondenti byli požádáni, aby se sami zařadili do jedné z následujících kategorií: 1. Polák, 2. Polák tatarského původu, 3. Polák-Tatar, 4. Tatar, 5. Tatar-Polák, 6. polský muslim, 7. polský tatarský muslim.

⁸ Ráda bych dodala, že všichni respondenti se v témže poměru zařadili do kategorie muslimský Polák a muslimský polský Tatar.

⁹ Je však nutno podtrhnout, že veškerý materiál pro tento výzkum byl nashromážděn ve specifické situaci: především měli respondenti naprostou volnost vyjádření a byli si vědomi toho, že ve společenské realitě se nemusejí identifikovat. A tak výsledky výzkumu spíše naznačují určité trendy, jež se projevují mezi příslušníky této menšiny a jež poukazují na jejich národní polyvalenci.

Literatura:

- Mach, Z.: 1993. *Symbols, Conflict, and Identity. Essays on Political Anthropology*. Albany, State University of New York Press.
- Miśkiewicz, A.: 1990. *Tatarzy polscy 1919–1939*. Warszawa, PWN.
- Miśkiewicz, A.: 1993. *Tatarska legenda. Tatarzy polscy 1945–1990*. Białystok, KAW.
- Nowická, E.: 1990. Narodowe samookreślenie Polaków. In: E. Nowicka (red.) *Swoi i obcy*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski.
- Warmińska, K.: 1999. *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*. Kraków, Universitas.

Text byl přednesen na konferenci „Borders; Breaking Points“ pořádané o. s. Pro Civitate v říjnu 2000.

Rise and Fall of symbolical Borders

Ethnic identity of Polish Tatars

Katarzyna Warmińska

In the present-day world in which many people are expected to define their ethnic identity, Polish Tatars constitute a group which had been formed on the basis of a different religious and ethnic nature, but which has managed to find its place in a world divided into nations. Admittedly, the group reproduces its ethnic and religious borders (Polish Tatars are Moslems), but it also derives its ethnic identity from a strong feeling of making part of the Polish nation. Unlike minorities inhabiting Poland such as Ukrainians and Lithuanians it is also significantly identified itself with the Polish state. It cannot be said that their relationship with the majority Polish society includes any conflict.

Polish Tatars have created symbolical borders, which on the one hand separate them from the Polish majority, but on the other they make it possible for them to remain part of the Polish national culture. They have achieved this through the combination and integration of three elements of their own identity, namely religion (Islam), ethnic group (Tatar) and position in the country (in Poland).

In this paper, based on an empirical survey, the writer examines ethnic identity of Polish Tatars. She focuses on its creation, structure, content, transformation as well as mechanisms, which allow it to preserve its distinctive nature. She assumes that since identity results from social classification of the world, it contains the relations of members of a certain group to other social entities. The Tatar group has always delineated its symbolical bounds in a way allowing its members to determine in which way they resemble each other and in which they differ, thus defining their 'sameness' as well as 'distinctiveness'.

According to the respondents, Tatars are and feel to be Poles because they were born in Poland and live in it. For them, Poland is not only a country they inhabit, but, first and foremost, their homeland which they selected as a place of residence several centuries ago. Their strong attachment to Poland is based on their

personal experience as well as conviction about their share in the Polish culture and history. They have served and defended Poland and they have fought for it. They do not and cannot deny their religious distinctiveness. But they do want to question the stereotype that a Pole must be a Catholic. They do so by presenting statistical data, their own example and the factors keeping together the Polish state.

On the basis of their replies one can paint the picture of a nation shared by the whole minority. Tatars look at a nation through a spatial and civic approach as a political, legal and cultural community with its own historical area. When the respondents speak about their Polish character, they most often stress the importance of territorial and institutional criteria, which they consider as a decisive factor for their belonging to the Polish national community. The spatial and civic model offers an individual the possibility of choice. He has a freedom of choosing the community he wants to make part of. If Tatars understood a nation as a national and genealogical community, dominated by organic and natural links, it would complicate the creation of their ethnic identity in relation to the Polish character. Moreover, the ethnic model of a nation, put forward by the Polish nationalism, stresses the importance of joint origin, not territory.

The Tatars' religion constituted another element thanks to which the respondents preferred a more civic concept of nation. Their religious distinctiveness automatically separates them from the Polish national ideal closely linked with the Catholic church. But still all of them consider Poland as their homeland. They also identify themselves with the Polish past, Polish symbols and Polish traditions, and at the same time they create ideological links with this country. Since they fought for independence of the Polish nation (this is vital from the viewpoint of the Polish national mythology), they can regard themselves as loyal and brave defenders. This is why they so eagerly seize the assessing criterion.

The relationship between the Polish, Tatar and Moslem characters is complex. Depending on the context (at present or in the past) Polish Tatars have ascribed varying meanings to the notion of Polish character. But regardless of given circumstances it is obvious that it has always played the role of a basic element casting the light on the importance of various situations. It certainly conditions their relationship with their social partners.

Two models can be constructed on the basis of the respondents' replies. Those belonging to the first model tend to downplay the importance of ethnic character when national categories are created. They stress their Moslem character, calling themselves Moslem Poles. Those from the other model try to combine all three aspects of their identity which are in their view inseparable, though their weight may differ.

In short, ethnic identification of Polish Tatars has changed in the past years. Before World War Two their Polish nature was only one of the alternatives determining their ethnic identity. Now it has become one of the main contexts with which Tatars identify themselves.

Ethnic identity not only places the members of the Tatar minority into a specific social dimension, in a given time and place, but also allows them to share joint values, signs and tradition through their own identification and experience shared with other members of the Polish national community.